

Beszámoló a 9. bajor-osztrák nyelvjárási konferenciáról

A német nyelvterület országaiban alig múlik el olyan esztendő, amikor ne rendeznének dialektológiai konferenciát, mégpedig vagy a bajor-osztrák vagy az alemann nyelvjárások vizsgálatának témájában. Ez azonban nem azt jelenti, hogy más német tájszólások (pl. a frank, hesseni, pfalzi, sváb stb.) kutatása ne kerülne szóba; sőt még arra is lehetőség van, hogy bizonyos névtudományi problémakör (főképpen a földrajzi nevek gyűjtése és kiadása) is teret nyerjen, ezenkívül meghívást kap(hat)nak olyan országok szakemberei (elsősorban nyelvjárás kutatói) is, akik többnyire az ott élő németajkú kisebbségek nyelvének vizsgálatával is foglalkozva kapcsolódni tudnak a szóban forgó tudományos ülészak központi témájához.

A bajor-osztrák és az alemann nyelvjárási konferenciákat egyébként menetrendszerűen háromévenként szervezik, s mivel ezeket időnként egyéb (nemzetközi vagy például ünnepi alkalomból szervezett) dialektológiai összejövetelek is követik, ez az egyik oka annak, hogy Németországban, Ausztriában és Svájcban gyakran van mód arra, hogy a nyelvjárás kutatók legújabb kutatási eredményeikről, a különféle tárgykörökben végzett munkálatok állásáról és a további feladatokról tájékoztassák egymást és esetenként a rokon szakterületek művelőit is.

A legutóbbi bajor-osztrák nyelvjárási konferenciát 2004. szeptember 22-e és 25-e között Wildbad Kreuthban rendezték, a szervezőmunkát – a Hanns-Seidel Alapítvánnyal szorosán együttműködve – a Bajor Tudományos Akadémia Nyelvjárás kutató Csoportja végezte Anthony Rowley professzor vezetésével. Wildbad Kreuth Münchentől délre, Rosenheimtől délnyugatra, a német-osztrák határ közelében, magas hegyek övezte kisebb fennsíkon fekszik. A mindössze néhány házból álló, még csak kistelepülésnek sem nevezhető helyet a körülbelül ötszáz éves múltra visszatekintő fürdője tette ismertté. A körülötte elhelyezkedő épületek legszebbike egy gyönyörű kastély, amelyet 1974-től a Hanns-Seidel Alapítvány bérel, s amely azóta híres képzési, művelődési központtá lett. Ez a festői környezetben fekvő, csodálatos épületegyüttes adott otthont a négynapos tudományos ülészagnak. Egyébként úgy tűnik, mintha az utóbbi időben tartott német nyelvjárási konferenciák szervezői arra törekednének, hogy ezek a találkozások a természethez közeli, kisebb településeken kerüljenek sorra. Ilyen volt a 2002 őszén, a Zürich-tó melletti Männedorfban rendezett dialektológiai tanácskozás (vö. MNy. 99: 371–5), s ilyen lesz a 2005 szeptemberében Vorarlbergben tartandó 15. alemann nyelvjárási konferencia, amelynek színhelye az Ausztria, Németország és Svájc hármashatárához közeli, a Bodeni-tó mellett fekvő Lochau.

A Wildbad Kreuth-i nyelvjárási konferencia rendezői nem jelöltek meg semmilyen központi témát, csupán az volt a kikötésük, hogy az előadások a dialektológiához és főképpen a bajor-osztrák nyelvjárás területhez kapcsolódjanak (beleértve a nyelvszigeteket is). Ezenkívül különösen olyan beszámolók és hozzászólások elhangzását szorgalmazták, amelyeknek középpontjában a folyamatban lévő vizsgálódások helyzete áll, vagy pedig nemrég elkészült kutatási tervekről tájékoztatják a dialektológusokat (esetleg más szakterületek jelenlévő képviselőit is). A szervezőknek – kezdetben legalábbis – a jelentkezők nagy száma okozott gondot. A német nyelvjárások vizsgálatához kapcsolódó tudományos ülészakok iránt általában nagy érdeklődés nyilvánul meg, a Wildbad Kreuthban tartott tanácskozás pedig még az átlagosnál is több érdeklődött vonzott. A résztvevők száma

végül is 120 körül mozgott, túlnyomó többségük (nagyjából 100 kutató) a hazai német dialektológusokból került ki, s ahogy az a bajor-osztrák konferenciákon lenni szokott, viszonylag sokan (összesen tizenötén) érkeztek Ausztriából, két szakember a Cseh Köztársaságot, egy-egy nyelvjáráskutató pedig Olaszországot, Svájcot, Szlovéniát és Magyarországot képviselte.

A négynapos tudományos ülészakot Klaus A. Strunk professzor, a Bajor Tudományos Akadémiához tartozó Nyelvjáráskutató Munkacsoport elnöke nyitotta meg, a Német Dialektológia Nemzetközi Társasága (Internationale Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen; rövidítve: IGDD) nevében Ludwig M. Eichinger köszöntötte a jelenlévőket, a rendezvénynek támogatást nyújtó Hanns-Seidel Alapítvány vázlatos történetét, feladatait és szerepét pedig Gisela Schmirber, az alapítvány vezető munkatársa ismertette, eredményes tanácskozást kívánva a résztvevőknek.

A konferencia referátumai párhuzamosan két szekcióban zajlottak, ezenkívül azonban plenáris előadások is voltak. Az utóbbiak keretében hangzott el „Textfunktionen von Lokaldeiktika” címmel Rüdiger Harnisch felolvasása, amely azért tarthatott különös érdeklődésre számot, mert nyelvjárási anyagot elemzett szövegtani szempontból, s ez még a több tekintetben világszerte élenjáró német dialektológiában is a kevésbé (vagy inkább alig) kutatott témának számít. Rocco Berardi „Italianismen in Bayern” című plenáris előadásában például azt taglalta, hogy az olasz eredetű lexémák átvétele a németbe különböző korokban eltérő módon történt. A középkorban főképpen a nyelvjárássokba hatolt be sok olasz jövevényszó, mégpedig elsősorban a bajorba. Ilyenek például a *Kastrau* ’levágott birka’ (< ol. *castrone*), *Pomeranze* ’narancs’ (< ol. *pommeranza*), *Scherzl*, *Schörzl* ’egy egész kenyérnek az első és az utolsó szelete, darabja’ (< ol. *scorza*). A középkorban az olaszból átvett kölcsönzéseknek viszont csak jóval kisebb hányada került be a német irodalmi nyelvébe, így például a következők: *Agent* ’kereskedelmi megbízott; ügynök’ (< ol. *agente*), *Nummer* ’szám’ (< ol. *numero*), *Scharmützel* ’csetepaté, csatározás’ (< ol. *scaramuccia*). Később az újkorban azonban további olasz jövevényszók honosodtak meg az irodalmi nyelvben, ilyenek például a *Kredenz* ’pohárszék, tálaló’ (< ol. *credenza*), *Limone*, *Lemoni* ’citrom’ (< ol. *limone*), *Modell* ’minta, modell’ (< ol. *modello*), *tapezieren* ’tapétázni’ (< ol. *tappezzare*).

A szekcióelőadásokat különféle nagyobb témakörökbe sorolták a szervezők. A hagyományos grammatika egy-egy részletkérdését elemezte például az alsófrank nyelvatlasz alapján Elke Simon és Oliver Herbst referátuma. Elke Simon „Pronomen in Unterfranken” című felolvasása atlaszlapok adatainak segítségével arra a kérdésre igyekezett választ adni, hogy a különböző névmások (pl. a mutató- és kérdőnévmások) bizonyos kutatópontokon egységes rendszert alkotnak-e más nyelvjárással szemben. Oliver Herbst „So flektieren die Unterfranken: Verbmorphologie im SUF” című előadása, amelyben a SUF betűszó az Alsófrank nyelvatlasz (Sprachatlas von Unterfranken) rövidítéseként szerepel, a vizsgált nyelvjárássok igeragozási kérdéseit tárgyalta. Az említett nyelvatlasznak van egy külön kötete, amely különféle igealakokat foglal magában. Ezeket csokorba gyűjtve pontosan ezer próbatérkép készült el, mégpedig azzal a céllal, hogy ellenőrizni lehessen: az egyes ragozási formák területileg jól elkülönülnek-e egymástól. Az is vizsgálandó kérdés volt továbbá, hogy vajon vannak-e olyan sajátosságok közöttük, amelyek az alsófrank nyelvjárássra jellemzők. Ugyancsak az alsófrank nyelvatlasz volt a forrása Karin Düchs „Ergebnisse eines Wortatlasbandes des Sprachatlas von Unterfranken”, illetőleg Monika Fritz-Scheuplein „Sprachgrenzen des Konsonantismus in Unterfranken” című referátumának is.

A szekcióelőadások sorában fontos helyet kaptak a nyelvi kontaktusvizsgálatok. Így például az újlatin nyelveknek a bajor nyelvjárássokra gyakorolt hatását – több részletkérdésre is kitérve – Isabel Knoerrich „Romanische Einflüsse im Bairischen unter besonderer Berücksichtigung der Lehnlexis nach Material des Bayerischen Sprachatlasses und der bayerischen Wörterbücher” című referátumában taglalta. Előadásában több olyan hangtani, alaktani és mondattani sajátosságot is bemutatott, amelyeknek előfordulásában valamelyik újlatin nyelvnek (pl. Dél-Tirolban az olasznak, Svájcban a rétorománnak) volt szerepe, ezek mellett azonban elsősorban a lexikai kölcsönzésekről szólt részletesebben. Egyebek között kifejtette, hogy például egy glosszárium adataiból jól kitűnik,

milyen nagyszámú gallicizmus került be a bajorba a napóleoni időkben. Közvetlen nyelvi kapcsolatok révén pedig nagyon sok olasz jövevényszó is meghonosodott; ebben főképpen az játszott közre, hogy Bajorország egyik legjelentősebb kereskedelmi partnere hosszú ideig Olaszország volt. Az újlatin nyelvi hatás mértékét jól mutatja az a tény, hogy a többkötetes bajor-osztrák szótárban, amelynek J. Andreas Schmeller szótára is fontos forrása volt, az újlatin eredetű kölcsönzők száma becslése szerint két- és háromezer között mozoghat. – A nyelvi kontaktusok témakörébe tartozott Armin Bachmann „Nordbairisches in den deutschen Mundarten Tschechiens” című felolvasása és Mirko Križman „Das Mariborer (Marburger) Deutsch in Slowenien als Teil des bairischen Dialekts” című referátuma is. M. Križman öt olyan adatközlővel (korábban Mariborban élő lakossal) magnetofonos gyűjtést végzett, akiknek szülei német anyanyelvűek voltak. Közülük kettő a 2000-ben készült fölvételek idején Mariborban éltek, és szlovénul is beszéltek. A szövegek elemzése azt mutatta, hogy a maribori német a délbajor nyelvjárásokkal rokon, több szókészleti eleme pedig Andreas Schmeller bajor szótárában is megtalálható. Vizsgálódásai alapján Hans Gehl „Besonderheiten der deutschen Stadtsprachen in Südosteuropa” című felolvasása is ide sorolható. Az előadó a városi (nép)nyelv ismert kutatója, aki bevezetesként a németajkú népességnek a 18. században a korabeli Magyarországra történt betelepüléséről beszélt. A Németország különböző területeiről átköltözött lakosság kisebb számban a mai Bánát vidékén, továbbá Magyarországon, Szerbiában és Horvátországban is fennmaradt, ahol az osztrák közigazgatás és annak kulturális intézményei német nyelvű városokat is kialakítottak. Ezekben a településeken sajátos nyelvi fejlődés ment végbe (így pl. Temesvárott is). A délkelet-európai városok nyelvére általában az jellemző, hogy a szókészletben viszonylag jelentős mértékű idegen nyelvi hatás figyelhető meg.

A szociolingvisztika tárgykörébe tartozott Hans Altmann „Modalpartikeln und Satzmodus im Mittelbairischen” c. referátuma és Heinz Dieter Pohl „Die gemeinsame Grundlage des bayerisch-österreichischen Küchenwortschatzes” című előadása. H. D. Pohl már régebb óta kutatja a német konyha szókincsét, s ezúttal a szakácsművészet szókészleti elemeit aszerint vizsgálta, hogy azok a bajor-osztrák nyelvterületen földrajzi előfordulásuk, illetőleg az egyes nyelvváltozatokban való elterjedtségük, használatuk tekintetében milyen csoportokat alkotnak. Szociolingvisztikai indíttatású volt továbbá Szabó József referátuma, amely egy korábbi, pozsonyi egyetemisták körében végzett kérdőíves gyűjtés eredményeit foglalta össze. Vizsgálódása arra irányult, hogy az ottani magyar szakos hallgatók (leendő magyartanárok) miként vélekednek általában a magyarságtudat kérdéseiről, anyanyelvhasználatuk szerepéről, szlovákiai helyzetéről.

Az utóbbi évtizedben nem múlnak el német nyelvjárási konferenciák anélkül, hogy ne hangzson el referátum a számítástechnika különféle eljárásainak, módszereinek a dialektológiában való felhasználhatóságáról, ennek különféle lehetőségeiről. Ehhez a problematikához kapcsolódott Alfred Lameli „Zur Implementierung sprachwissenschaftlicher Daten in geographische Informationssysteme” és Sybille Reichel „Computerunterstützte Projektarbeit am Sprachatlas von Mittelfranken” című előadása. Mindkét felszólalásnak az volt a témája, hogy a különböző nyelvi adatok tárolásának, archiválásának milyen megoldandó problémái adódnak, s ebből következően – például egyes nyelvatlások anyagának fonetikus átírásától bizonyos eredményeknek számítógépes térképeken való bemutatásáig – milyen feladatai és alkalmazási lehetőségei vannak.

A nyelvföldrajzi problematika köréből is többen választottak referátumtémát. Ilyen volt például Steffen Arzberger „Gniedla oder Gläiß, Griß Godd oder Guddn Dooch? Regionale Kulturgeschichte im Spiegel der Dialektgeographie. Beispiele aus dem Sprachatlas von Mittelfranken” című előadása is, amely a középfrank nyelvatlász anyaga alapján a vizsgált terület kultúrtörténetének és az onnan való nyelvjárási adatok szóföldrajzának összefüggését elemezte. Vizsgálódásait két példán mutatta be. A ’krumpligombóc’ jelentésű *Knödel* és *Klöße* lexémák területi megoszlása azt jelzi, hogy ezeknek az elkészítési módja évszázadok során változott, és ezzel együtt az elnevezésük is más lett a középfrank nyelvjárásokban. A *Griß Gott!* és a *Guten Tag!* köszönésformák elterjedtségi köre pedig területileg összhangban van a kutatópontok lakosságának vallás szerint megoszlásával. Robert Hin-

derling „Bairische Nord-Süd-Probleme” címmel tartott előadása nyelvföldrajzi kérdéseket is érintett, amikor a német nyelv(járás)történet egyik érdekes jelenségét, az Umlaut-problematikát (bizonyos magánhangzók palatálissá válását) vizsgálta. Fejtegetését – a délalemanntól a északbajor nyelvjáráskig – tájnyelvi példákkal támasztotta alá.

A konferenciaelőadások köréből, bár a megszokottnál sokkal kevesebb volt, Wildbad Kreuthban sem hiányzott a névtani témájú felolvasás. Ilyen volt Herbert W. Wurster „Ortsnamen in Ostbayern und Donau-Österreich. – Zur Methodik des Gebrauchs früher Quellenzeugnisse” című referátuma. – Több műhelybeszámoló foglalkozott viszont – a korábbi dialektológiai ülészakokhoz hasonlóan – a különböző német nyelvjárások készülőfélben lévő nyelvatlaszaival. Ezek a következők voltak: Werner König: „Der Sprachatlas von Bayerisch Schwaben”; R. Spannbauer-Pollman / Graßl Sigrid: „Der Sprachatlas von Niederbayern und seine Sonderprojekte”; St. Gaisbauer / J. Ebner: „Sprachatlas von Oberösterreich (SAO)”; A. Bachmann: „Der Atlas der historischen deutschen Mundarten in der Tschechischen Republik (ADT)” és Sabine Krämer-Neubert: „Was macht UDI?”. Ezek a német nyelvjárási konferenciákon rendszeresen elhangzó nyelvatlaszbeszámolók azt mutatják, hogy a német dialektológusok – napjainkban, sőt a jövőre nézve is – nagyon fontosnak tartják további tájnyelvi atlaszok anyagának gyűjtését és kiadását. Ezt nagyon jól jelzi például az a tény is, hogy a Német Dialektológia Nemzetközi Társasága (IGDD) 2004 végén a tagjainak küldött tájékoztatójában arra hívta föl a figyelmet, hogy a 2006 tavaszán (valószínűleg Bécsben) rendezendő konferenciáján is folytatódjék a nyelvatlaszokhoz kapcsolódó előadások, beszámolók sora. Ennek jegyében Werner König professzor, az IGDD „Nyelvatlaszok” szekciójának vezetője egyebek között például azt javasolja, hogy az eddigi atlaszkiadványok felhasználásának további lehetőségeiről, a még nem publikált gyűjtésekről és új kutatási tervekről is fontos lenne referátumokat, illetőleg műhelybeszámolókat tartani.

A Wildbad Kreuth-i nyelvjárási ülészakot hasznos ismereteket nyújtó, feledhetetlen élményt jelentő programok is kiegészítették. Ilyen volt szeptember 23-a délutánján a müncheni kirándulás, amely szakmai célú programja mellett a híressé vált sörfesztiválon való részvételt is jelentette. A másnapi szekcióelőadások után pedig igen színvonalas műsoros est következett, amelyen – a helyszellemének megfelelően – bajor nyelvjárásban hangzottak el tréfás prózai szövegek és dalok, kiváló zenei kísérettel. A konferencia zárónapja, szeptember 25-e sem múlt el kulturális program nélkül: ekkor ugyanis múzeumlátogatásra került sor Kochelben, Benediktbeuernben pedig egy nevezetes kolostor megtekintésére.

Összegzésül azt állapíthatom meg, hogy a 9. bajor-osztrák nyelvjárási konferencia – értékes előadások egész sorával, a hozzájuk kapcsolódó szakmai tapasztalatcserével és a színes kulturális programokkal – nagyon hasznosnak, jól szervezettnek bizonyult, amelyért a tudományos ülészak rendezői, közreműködői – Anthony Rowley professzorral az élen – minden elismerést és köszönetet megérdemelnek.

Nem tartozik szervesen beszámolómmhoz az a néhány megjegyzés, amit a következőkben szóba hozok. Ezek csupán azért kerülnek ide, mert a Wildbad Kreuth-i dialektológiai tanácskozás rendezése, szervezése akarva-akaratlan eszembe juttatta az előtte három héttel Budapesten tartott VII. nemzetközi magyar nyelvtudományi kongresszust. Az utóbbin nem vettem részt, így személyes tapasztalataim nincsenek róla. Előzetes programja alapján és egy-két kollégától kapott tájékoztatásból valamelyest mégis módomban van arra, hogy a két rendezvényt összehasonlíthassam. A 9. bajor-osztrák nyelvjárási konferencia tudományos programja, tematikája – amint az címéből és a fenti beszámolómból is kiténik – nyilvánvalóan erősen körülhatárolt, sokkal szűkebb körű volt, mint a budapesti kongresszusé. Mindkettőre relatíve sokan jelentkeztek, ezért az előadók számát – különösen az itthoni rendezvényen – korlátozni kellett. Hogy ezt miképpen oldották meg a szervezők, azt részletekbe menően természetesen nem tudom, csupán annyit, hogy a jelentkezők által megadott téma és annak rövid összefoglalása szolgált alapul ahhoz, hogy ki tarthat referátumot. Ez az elv demokratikusnak tűnhet, csak az a probléma vele, hogy az előadás tárgya alapján – még a német nyelvű

országokban is, a jóval kisebb magyar nyelvterületen pedig sokkal inkább – következtetni lehet a szerzőre. S ez bizony megkérdőjelezheti a demokratikusnak látszó elvet, és esetenként szubjektivitáshoz vezethet. Legalábbis ilyen gondolatra juthat az ember, ha áttekinti a szóban forgó tudományos konferencia előzetes programját, amely nagy valószínűséggel augusztus végére sem változott meg lényegesen. A korábbi nyelvtudományi kongresszusoktól eltérően a budapestin viszonylag kevés volt (különösen a fiatal kollégák körében) például a nyelvtörténeti, a névtudományi tárgyú előadás, nem is szólva a nyelvjárásokkal kapcsolatos referátumok hiányáról. Talán a véletlen hozta úgy, hogy van olyan magyar nyelvészeti tanszék, amelynek tagjai hiába jelentkeztek, valamilyen oknál fogva egyikük sem került az előadók közé.

Az jónak, kedvezőnek tűnik, hogy sok fiatal kolléga vett részt a kongresszuson. Amennyire örvendetes ez a tény, annyira elkeserítő viszont, hogy közülük viszonylag kevesen tartottak referátumot az említett tárgykörökből. Ennek okát keresve, óhatatlanul is fölvetődhetnek például a következő kérdések: Vajon a magyar nyelvészek mikor és miben követtek el hibát, és hogyan lehetne ezen változtatni? Vajon mit hoz a jövő, és milyen következményekkel jár a magyar szakos képzés átalakítása a felsőoktatásban? Lesz-e majd kellő számban jól fölkészült oktatói és kutatói utánpótlás feladataink teljesítéséhez?

Ezekre a kérdésekre a mai helyzetben nehéz olyan választ adni, hogy az biztató és megvalósítható legyen. Soha nem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar nyelvtudománynak nemcsak a jelenben vannak, a jövőben is lesznek olyan vizsgálódásra érdemes területei, amelyek nagyon fontos és izgalmas témákat jelenthetnek a mai fiatal kutatók s majd az őket követő nemzedékek számára is, amelyeket senki más nem végezhet el helyettük.

Szabó József